На Воронячому ярку завивала машина. То засвітить фари і б'є світлом по мокрих деревах при дорозі, то погасить їх і виє у пітьмі. І то щоразу: як тільки перепаде хоч маленький дощик, так на Воронячому й ревище.

— Порвуть машину,— охрипло каже Олекса Помазан до Сергуні Чабана, свого товариша, що йде поруч і свистить.

— Хай рветься. То залізо,— одказує Чабан. І знову насвистує. Гарно, тонко і правильно веде пісню про Байду. Він і співає добре, але нечасто, і, співаючи, плаче.

— Це голова газує,— хрипить Олекса Помазан.

— А ти відкіль знаєш?

— Бо на газ давить боязко, як мадамочка. Наші хлопці-шофери, ті так: газонув, рвонув і висмикнувся. Хоч і кузов у ярку зоставсь, аби кабіна вискочила. Мо', сходимо підмогнем?

— Давай. Дурним сили не шкода.

То й справді був голова колгоспу Юхимович, родом із сусіднього села, освічений (агроном), щупленький і тендітний чоловічок, схожий на дівчину в окуляриках. Він був трохи під чаркою, бо дихнув на мужиків гаряченьким — путівцями поміж тутешніми селами інспекція не часто вештається, хіба лисиця дорогу перестрибне.

— Гостював у старих, а тут дощ,— провинно усміхався Юхимович з кабіни, і окулярики його теж провинно поблискували.— Підсобіть трохи.

— Ми її й так, без мотора можемо винести! — реготнув Олекса Помазан. Йому сподобалося, що голова під мухою: значить, свій чоловік, негордий.— Берімося, Серього.

Дядьки уперлися обіруч у брудні боки "Волги", напружилися так, що аж у правому оці в обох потемніло (ще в дитинстві і в Сергуні, і в Олекси забрала ліве око якась лиха хвороба). "Р-р-разо-о-ом!"— скомандував пречудесним тремтливим тенором Сергуня Чабан, голова піддав газу, і машина вискочила на піщану твердину.

— Ну й сила ж у вас, хлопці! — порадів Юхимович, висунувшись із кабіни.— Спасибі. Тільки те... ви там дивіться сьогодні, щоб "мир і тишина", як у тій пісні співається.

Сергуня і Олекса ніяково покашляли обидва, однак промовчали. А коли голова поїхав, знайшли калюжу, що ледь мерехтіла при зорях, помили руки, витерли об кухвайки, і Олекса Помазан прохрипів:

— Уже хтось доніс. Ти ж диви, гадство, і вночі не сплять! Треба піймать та бобу дать.

Але Сергуня думав не про те.

— Помогли на свою голову,— озвався він нескоро.— Тепер Юхимович скаже: здорові лути, а затесалися в сторожі. Нехай ідуть на силос!

— Не має права. Ми — інваліди! — так гаряче і страшно прохрипів Помазан, що в ближнім дворі сонно загарчав пес.

Вони закурили і рушили далі, пускаючи по вітру іскри в цигарок.

Уже три роки Олекса й Сергуня, рано (як інваліди) вийшовши на пенсію, сторожували ферми. Олекса — корівник і телятник, Сергуня — все інше: курей, гусей, свинарник і конюшню з чотирма конячинами.

— То що сьогодні — граємо чи... оддихнем після вчорашнього? — спитав Помазан і догідливо присвітив ліхтариком під ноги Чабанові, щоб не спіткнувся бува об що. він ще змалку був у Сергуні за підручного, хоч і односилок з ним і не з боягузів. — Тільки цур не так, як учора. Ну його к бісу так грать.

— А ти не дурій,— сказав Чабан. — Ти в грі дурний.

— Х-хи, ти кращий... Зразу за петельки хватаєш...

— Ш-шо-о? Ти ж, ти мене перший ухватив! — вражено зупинився Сергуня.

— Я тебе тільки за плече торкнув. Забувся?

— Х-ну, дає!.. — Сергуня кілька разів голосно хмикнув, удаючи, буцімто він до краю здивований, обурений і майже приголомшений, і далі вони пішли мовчки, пригадуючи обидва, хто ж таки кого перший узяв учора за петельки.

Біля сторожки, прибудованої до гаража хатчини, Помазан сказав:

— То хоч тепер ти згадав, що ми разом учепилися один в одного — ти в мене, а я в тебе?

— Словом, граємо. Що було, те пройшло,— примирливо мовив Сергуня.

У сторожці, що встигла геть вихолонути за короткий осінній день, вони трохи присиджували, відпочиваючи од хвилювання і напружено дивлячись один одному в праве око,— так два півні-суперники обходять кружка один одного, черкаючи землю крилом, перед тим як почати битву.

Далі все робилося мовчки, у любій братерській злагоді: один ішов обходити ферми — всі, від корівника до гусятника, другий підмітав сторожку, розставляв на свої місця стіл, табуретки, ослін, розкидані за вчорашньої чубанини попід стіни, тільки телефон у кутку на тумбочці, чорний, блискучий, офіційно мовчазний, залишався там, де й був,— навіть у найзапеклішій сутичці, коли все в сторожці летіло шкереберть, телефон лишався недоторканим: його підключили до сторожки недавно, і Сергуня з Олексою боялися його і водночас шанували як порядок і закон. Потім розтоплювалося в буржуйці — соломкою, білими осиковими дрівцями, що гули і пострілювали в чавунному череві грубки. Сизий дров'яний димок підіймався під стелю, ходив попід нею хвилею, несміливе перше тепло обторкувало холодні глинині стіни, ледь чутно подзеленькувала шибка од вітру — вивчить, од річки вітер, з-за сосни, північний... А господи, який тільки довгий сей день був!

Вони грали й раніше. Але в карти. У звичайнісінького дурня. Та й то лиш для забави, аби ніч нудну, осінню, з дощем та стогоном у голих деревах якось одурити. Грали, можна сказати, мирно. Траплялося інколи, що й посперечаються, не без того, але ж до борюкання таки не доходили.

— Чим то ти вдарив? — спитає, бувало, Помазан, бока нахиляючи голову до побитої карти.

— А ти подивись, подивись! — вигукує Чабан зухвалим тенорком, за яким чутно смішок, а сам думає: "Додивився, невірна кров!"

— Бачу, король бубновий... А козир що? Що козир, питаю?

Тоді, так само бокасуючи головою, щоб націлити око в карту, а ще щоб заховати лукаву усмішку, нахиляється над столом Сергуня.

— Та диви, справді бубновий... А мені здалося — червовий... Ну що ж, тоді забрав. Твоя взяла.

Бувало й навпаки — Сергуня ловив Помазана.

— Підожди! Чого це в тебе зосталася одна карта, а в мене дві? Сьомаку червову де дів?

— Яку сьомаку? — хрипить Помазан і закашлюється, щоб продумати, як викрутитися.— Я ж тобі її ходив, пам'ятаєш? Ти ж її побив!

— Коли побив?! — закипає Чабан і бичиться з-під густої чорної брови на Помазана.— Чим побив?!

— Ну, подивись в одбой...

І, притулившись вухом до вуха, вони перемацують кожну карту в "одбої", а червова сьомака лежить у Помазана в кишені.

— Н-ну? Де вона? Кажи?! — високим, як нап'ята струна, голосом кричить Сергуня, і молоденькі півні на пташнику вторять йому підхриплими альтами.

— Де, де! — теж ніби починає сердитися Помазан.— Мо', під стіл упала. Якби ж ти відкидав по-людськи, а то — швирг, швирг...

Чабан зопалу, гнівний, як вогонь, пірнає під стіл, а Помазан тим часом вихоплює з кишені сьомаку і швидко ховає в колоду...

Отаке: не гра, а балощі. Самі ж потім і сміються, признавшись один одному, коли і як шахраювали.

Так би воно й далі велося, якби одної зимової ночі — мороз тоді лід на річці колов, і там гухкало, як у грозу,— не забився до сторожки хлопчина, студент із Харкова. Він ішов од большака до матері на сусідній хутір, вдягнений, як про теплу осінь: у легенькому пальтечку, капелюшку та

хромовеньких черевичках. "По картоплю!" — сказав хлопчини, насилу розтуляючи для усмішки одубілі губи.

Одігрівшись коло буржуйки, він теж пристав до гри, швидко, до того ж суворо дотримуючись черги, навішав обом дядькам по шість "погонів", нареготів їм повні вуха, підкріпився сторожівською вечерею — печеною картоплею з сіллю, тоді сказав:

— Карти — буза. Неінтелектуальна гра. Себто дурна. В шахи треба грати. Да. Якщо хочете, навчу.

Знайшли йому шахи в конторі. Студент розставив фігури і показав, котра як ходить:

— Оце — знайомий вам з дитинства кінь. Він ходить і б'є літерою "Ге". Ось так: хоп-хоп-хоп-хоп — і вже загрожує королю, отому найвищому дядькові. Кінь — фігура швидка і агресивна. Тура горне поперед себе і в обидва боки по прямій, як бульдозер або танк. Це фігура потужна. Ферзь, оця красуня в короні — вона зветься ще королевою,— фігура всевладна і всемогутня, як і всяка, жінка, це ви відчули на своїй шкурі... — Тут Сергуня і Олекса зареготіли, блиснувши вгору до лампочки скляними очима, і подумали кожен сам собі: розумний, чортяка, все знає! Вони поставали коліньми на табуретки, злягли грудьми на стіл і старанно, часом тамуючи дух, стежили за меткими студентовими пальцями, що владно переставляли фігури з місця на місце.— А оці хлопці називаються офіцерами. Вони ходять навкоси по одній чітко визначеній лінії, як і належить людям військовим. Тепер про найголовнішу персону — короля. Місія, тобто завдання короля у грі майже паразитське, бо він майже нічого не робить, а дбає лише про свою шкуру — або тікає, або затуляє себе іншими фігурами. Король — це тільки зачіпка до гри. Коли інші фігури не вистояли, тоді й королю гаплик. Ось дивіться: "Шах королю!" Куди йому діватися? Нікуди. Все. Мат! Тільки не той, що ви вживаєте і в скруту, і з дурного ума, а — безвихідь.— При сих студентових словах сторожі так реготнули, що цигарковий дим у сторожці гойднувся поміж стінами.— Ну, а пішак як пішак,— хлопчина

зітхнув.— Пішак — людина проста, як от ми з вами. І мета у нас в усіх проста: пішакові — пересуватися з клітинки на клітинку вперед, ваша — стерегти колективне добро, моя — набрати чемодан картоплі, щоб і далі набиратися знань. Пішак б'є в обидва боки навкоси і тільки зблизька, коли супротивника можна дістати кулаком...

Прощаючись, студент подякував за тепло та хліб-сіль і вже від дверей, з порожнім чемоданом у руці, сказав:

— Прошу не забувати, що шахи — гра маршалів. А маршали бриються щодня.— Олекса і Сергуня мацнулися пальцями за неголені щоки, а студент помовчав, усміхаючись, і поринув у густобілу морозяну хвилю, що кругло вкотилася в сторожку.

— Отаке стерво, ба?! — вигукнув Сергуня.— Навішало погонів, наїлося, зогрілося, ще й виздрастувало.

— Вчений. Це тобі не шуточка,— прохрипів Помазан.

Тижнів зо два після тої ночі вони, чисто виголені і вдягнені — під маршалів! — у нові куфайки та картузи, совали фігури по шахівниці, перекрикуючи один одного в тютюновому диму й чаду — завчали те, що розказував студент:

— Куди ж ти ото коня втулив?! Буквою "Ги" —? забув?

— А це хіба не "Ги"?! Дивись: хоп... хоп... І таки набили руку: заграли.

Отоді й почалася біда...

...Коли Сергуня повернувся від ферми, Помазан уже прибрав у сторожці, розставив шахи на шахівниці й сидів над ними, пильним оком адмірала Нельсона вивчаючи поле майбутньої битви.

— Ну,— сказав він до Сергуні,— почали, чи що?

Чабан ревниво оглядав шахівницю, ніби Помазан устиг її зурочити, намовити проти нього, Сергуні, поки він обходив ферми, але фігури стояли, як фігури: дерев'яно-байдужі. Помазан брав два пішаки, білого й чорного, ховав руки за спину і довгенько держав їх там, перекладаючи пішаків зі жмені в жменю, потім зненацька (се теж була тактика!) тицькав Сергуні ледь не під самісінького носа два кулачиська:

— Вибирай.

Чабан якийсь час вагався, переводячи погляд з одного кулака на другий, кілька разів піднімав руку, щоб ляснути долонею по правому Помазановому кулакові, і раптом швидко ляскав по лівому — це була його контртактика! Олекса тяжко зітхав і розтуляв пальці: там був білий пішак, а це означало, що перший хід за Сергунею.

І починалася справді маршальська гра. Обидва супротивники поважно закурювали, кашляли від міцного тютюну й хвилювання і пускали дим на фігури, мовби маскуючи свої армії димовою завісою. Вони добре бачили лише праві фланги свого війська, а ліві, що випадали з кута зору, зоставалися напризволяще, тому битва розвивалася дещо кособоко: кожен трощив те, що було на видноті.

Грали мовчки. Тільки дим валував над столом, та вітер бився і гув під залізним дахом на гаражі, та лисиця скімлила десь біля гусятника.

— Прийшла кумася,— веселим тенорком проспівав Сергуня: він вигравав.

— Прийшла,— ледь прохрипів Помазан: він програвав і зовсім втратив голос. Так було завжди, коли Олекса програвав.

— Сходжу прожену, а ти подумай. Хоч я на твоєму місці вже давно здався б...

— Та ні, ми ще поборюкаємося,— пообіцяв Помазан. Незабаром Сергуня повернувся, веселий, червоний, розджохканий і

гонитвою за лисом, і дужим вітром в обличчя, і перемогою над Помазаном: ще хід-два — і хана йому!

— Ну; здаєшся? — спитав поблажливо й ледь насмішкувато, оглянув свої фігури раз, удруге, втретє... і раптом занімів, наливаючись пекельною люттю: — Де мій лівий офіцер? Чорний офіцер де? Що по чорному ходе?

Олекса — теж насмішкувато — вже й не хрипко, а шепотом прошелестів:

— Ти що, очманів, за лисицею бігавши? Я ж його ще за четвертим ходом убив. Ти ж під коня мені його підставив. Під "Ги". Забув?

Сергуня очманіло подивився на купку побитих фігур. Там лежав і його офіцер.

— Постав назад,— сказав він кволо, майже знесилений Помазановим віроломством.

— Ну, на, забери його,— преспокійнісінько сказав Олекса, подаючи Сергуні офіцера.— Забери. І грай сам, як самошедший у психлікарні.— Він змів долонею фігури геть із шахівниці і, прителіпуючи руками, немовби страшенно й ні за що ображений, закрутив цигарку.

— Розстав, як було,— процідив крізь зуби Сергуня.

— Розставляй, якщо ти такий розумний, що пам'ятаєш, де вони стояли.

— Розстав, кажу!

І зчепилися. Пруть один одного від стіни до стіни, втираючи у нові маршальські куфайки крейду зі стін аж до сірої глини.

Не б'ються, а просто бухкаються спинами об стіни та перекидають усе, що трапляється під ноги.

І то — мовчки. Тільки хекають.

Хіба, може:

— Підожди, он телефон дзвоне...

— Хай дзвоне... Ти фігури на місце постав, бо... Вб'ю!

— Спробуй...

— Х-х-хот, дурний...

— Хто ж тобі винуват...

Вже наприкінці засідання правління голова колгоспу Юхимович сказав:

— Іще одне питання, товариші. Що будемо робити з нашими сторожами Олексою Помазаном та Сергієм Чабаном? Добре, звичайно, що у цих товаришів є, крім прямих обов'язків, ще й культурні, розумові, так скажемо, інтереси — шахи. Таке явище треба тільки вітати. Але ж ви знаєте, що з ними коїться, у що це захоплення вилилося. В бійку,

розумієте. Ну, погодимося з тим, що азарт є азарт. Але ж... Ось останні наші дані: позаминулої ночі товариші Помазан і Чабан так побилися... — голова усміхнувся, як усміхаються, мовлячи про дитячі балощі,— так побилися, що погубили ці, ну, вставні, як вам відомо, очі.— Тут заусміхалися всі правлінці.— От. І їздили вчора в Полтаву до лікарні вставляти нові. Ну, та й це їхня приватна справа, особиста, можна сказать, якби таке сталося не на робочому місці. А з другого боку — ми ж теж люди, жалко товаришів.— Юхимович згадав, як Сергуня з Олексою винесли його машину з ярка, як вони винувато покашлювали, коли він натякнув їм про чубанину щонічну, і, обвівши правлінців змореними за окуляриками очима, запитав: — То які будуть пропозиції, товариші, щодо цього питання?

Першим, вважаючи се, либонь, за свій обов'язок — виступати. одразу за головою, підвівся заступник Юхимовича Гнат Карпуша. Він ні на кого не глянув і взагалі ні на що не дивився (це був постійний вираз його очей — дивитися в нікуди і трохи вище нього) і сказав так поволі й ваговито, немов уже не день і не два обмірковував свою ідею:

— Моя пропозиція — забрати в них шахи. Конфіскувать від імені правління,— і сів, так само дивлячись поверх нікуди.

— Так вони ж куплять собі другі! — дрібним дзвіночком засміялася перша в селі реготуха і активістка Катюня Рогоза.

— І другі конфіскувати,— не повертаючись до Катюні, сказав Карпуша.— І треті. Й так далі. Не накупуються.

— Це не вихід,— озвався голова сільради Панченко, граючись льотчицьким шоломом (він їздив на мотоциклі з коляскою і з шоломом ніколи не розлучався).— Це не вихід... Я пропоную такий захід: відрізати світло від сторожки і видати їм "літучі миші". При такому світлі не дуже-то пограєш і з добрими очима... — І, збагнувши при останніх словах, що він сказав не те, Панченко розсердився: — А що?!

Тоді підвівся бригадир першої бригади Петро Середа, чоловік здоровенький, похмурий і небалакучий.

— Що тут довго роздумувать,— сказав він, недобре мружачи очі. Послать їх на рядові роботи. Там ніколи буде дурака валять.

Голова Юхимович постукав олівцем по столу:

— Ні, мі, ми не маємо права цього робити. І товариш Помазан, і товариш Чабан інваліди, пенсіонери. І сторожують вони з власної волі, самі запропонували колгоспові свої послуги, а ми до них з дрюком. Так не можна, товариші. Тим паче, що за три роки ми не списали жодної курки чи гуски на лисицю, у нас не пропало за цей час жодне новонароджене теля, а ви знаєте, що сторожі прийняли їх не один десяток. Словом, колгосп із вини сторожів не мав жодного збитку. То які в нас можуть бути до них претензії з точки зору державної? По-моєму, товариші... — тут голова усміхнувся до всіх,— хай вони грають! Будемо сподіватися, що азарт їхній з часом притупиться, і все буде гаразд. Як ви гадаєте? Ну, от і домовилися. Можна розходитися, товариші, бо година вже пізня. І правлінці розійшлися в ніч.

А в сторожці Помазан, притиснувши Сергуню Чабана до стіни, хрипів йому в обличчя:

— Постав на місце лівого коня!..